

**Mirzana Pašić Kodrić**

Univerzitet u Sarajevu, Pedagoški fakultet, Bosna i Hercegovina  
mpkodric@pf.unsa.ba

**Etika, estetika i ideologija u dječjoj književnosti**

*Pregledni rad / review paper*

*Primljeno / received 19. 10. 2020. Prihvaćeno / accepted 13. 2. 2021.*

DOI: 10.21066/carcl.libri.10.2.5



Iako zanimanje za etiku, filozofiju morala, traje oduvijek i ne jenjava, čini se da znanstvenu zajednicu, u novije vrijeme, u filozofiji ništa ne zanima više od toga područja. S izraženijim propitivanjima kulture 21. stoljeća, pitanje ljudskoga djelovanja u kontekstu poimanja kreiranja „dobra ili zla“ doživljava vrhunac i to vrlo oprječnih i suprotstavljenih znanstvenih analiza i interpretacija. Stalno se raspravlja o (ne)etičnosti svijeta koji nas okružuje, prečesto i površno shvaćajući ili tek doživljavajući taj pojam, a u umjetnosti i književnosti upravo razvoj suvremenih književnih teorija doprinosi i intenzivnijem razvoju etičke kritike, interdisciplinarnе poveznice filozofije i znanosti o književnosti. Ovaj rad kroz različite kritičke pristupe raspravlja o ulozi etike i etičke kritike, estetike i ideologije u dječjoj književnosti te kritički analizira pozitivne i negativne vidove danih fenomena.

**Ključne riječi:** etika, etička kritika, estetika, ideologija, dječja književnost

U odnosu na ostale vidove književnosti, dječja književnost još uvijek traži svoje ravnopravno mjesto među čitateljskom publikom. Stečene predrasude o dječjoj književnosti i književnosti za mlade kao literaturi nižih estetskih vrijednosti nanijele su trajnu, još uvijek djelomice prisutnu štetu ne samo u neadekvatnoj klasifikaciji pisaca za djecu i mlade kao „manje vrijednih autora u odnosu na svoje suvremenike“ iz ostalih književnih korpusa, nego i u kontekstu manjka znanstvenih proučavanja, posebice u okvirima suvremenih književnih teorija (West 2020: 2):

Pretpostavka – ili dodjeljivanje – statusa „polja“ djetinjstvu pozicionira ga kao ono drugo, odvojeno od odraslosti, i smješta ga u korpus literature koja je marginalizirana u odnosu na pretpostavljenu normu koja se razumije kao ona koja prethodi ili je s onu stranu potrebe za kvalificiranjem pojmom „polje“. „Polje“ djetinjstva je, stoga, proizvod odraslih, odvojen od normativnoga svijeta odraslih i kategoriziran na tragu te postavke o različitosti i posljedičnom razdvajanju.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Osim ako nije drukčije navedeno, sve prijevode citata u ovom radu načinila je autorica.

Brojni su razlozi za takvo što, a jedan je od njih zasigurno taj što se smatralo da „izrazita angažiranost“ dječje književnosti i književnosti za mlade te njezina „namjena dječjoj čitateljskoj publici“ odmah na početku ograničava i umanjuje njezine umjetničke sposobnosti i vrijednosti, a samim tim i zanimanje književne kritike.

Još od zlatnoga doba grčke filozofije, Aristotela i Platona, pa sve do danas, odveć su poznata potpuno različita i gotovo nepregledna, u najmanju ruku suprotstavljena stajališta o mogućoj vezi etike i književnosti. Međutim, iako su bili suprotstavljenih mišljenja, i Platon i Aristotel smatrali su da književnost ima neku „aktivnu ulogu za naš etički život“ (Ćurković Nimac 2012: 3). Različita se stajališta, koja bi mogla biti predmet dugih, vrlo opsežnih i detaljnih rasprava, nastavljaju i narednih stoljeća i još se češće suprotstavljaju. Dok su se jedni filozofi i književni kritičari zalagali, i još uvijek se zalažu, za prevlast umjetničkoga naspram etičkoga u književnosti, poput npr. Richarda Posnera, ali i mnogih drugih čija će se mišljenja, stavovi i analize detaljnije spomenuti u ovom radu, drugi su autori, kao što su Frank R. Leavis, Wayne C. Booth, J. Hills Miller, Emmanuel Lévinas, Martha C. Nussbaum, Richard Rorty i drugi (usp. Ćurković Nimac 2012), itekako progovarali o pozitivnim utjecajima etičkih komponenata u književnosti. Radoman Kordić piše (2011: 57):

U tom ću kontekstu postaviti pitanje statusa etike u književnosti i etike književnosti. Odgovor na to pitanje ne može biti presudan. Nije sigurno ni da je etika književnosti uopće moguća. Prema strukturalističkoj definiciji, književnost bi trebala biti etički neutralna. Etika joj ne može biti ni svojstvena, osim kao ono što je tekstu izvanjsko, što je izvanjsko i stvarnosti – ili, eventualno, kao etika čiste tekstualnosti. Ali, etička neutralnost, ili (ne)etičnost, ne pretpostavlja ni to da književnost nema nikakav, ni posredan odnos s moralom, da je moguća s onu stranu bilo kakve moralne realnosti, to jest da je fikcionalna, povijesna situacija u kojoj književno djelo nastaje moguća s onu stranu moralne realnosti ili fikcionalne situacije morala.

Imajući u vidu mnogobrojne radove i posve suprotstavljene stavove kada je riječ o odnosu ili izostanku odnosa etike i književnosti, može se postaviti pitanje je li, zaista, moguće da etika kao filozofija morala i njegovih normi nema nikakva smisla u kontekstu proučavanja dječje književnosti? Odgovor je jasan: (i) drugim očima viđena etička kritika itekako pronalazi svoje mjesto posebice u dječjoj književnosti. S obzirom na to da je jezik konstituirajući dio književnosti, najprije je potrebno obratiti pažnju na već poznate studije o jeziku kada je riječ o etici u dječjoj književnosti. Zanimljivo je da kritičku lingvistiku u dječjoj književnosti najviše brine upravo ideologija, tj. istraživanje načina kako se ideologije kodiraju u jezičnom izrazu, a naročito s obzirom na njezinu „kapilarnu“ prodornost na koju posebnu pažnju skreće cjelokupna postmoderna, odnosno poststrukturalistička kritička misao. Naime, dječja književnost često se smatra perifernim i nezanimljivim književnim korpusom usprkos snažnoj i višestrukoj ulozi koju ima igra kao obrazovno, socijalno, ali i ideološko sredstvo. Osim što je zabava i sredstvo za razvijanje dječjih čitateljskih vještina, dječja književnost također je važan prenositelj znanja, ideja, vrijednosti i ustaljenih normi ponašanja, a u knjigama za djecu didaktizam se uvijek više ili manje razaznaje, eksplicitno ili implicitno. Ideološki

sadržaj u priči ponekad se izričito daje jasnim izjavama o moralnim ili etičkim načelima, ali najčešće ostaje implicitan, a time je možda i djelotvorniji i teži izazov (Puurtinen 1998: 526). Zbog svega toga, važno je najprije razumjeti kako upravo kritička lingvistika vidi ideologiju (525–526):

U kritičkoj se lingvistici ideologija određuje kao općeprihvaćene pretpostavke, uvjerenja i sustavi vrijednosti koje skupno dijele društvene grupe [...]. Također se definira kao značenje u službi moći, kao uporaba jezika u svrhu uspostavljanja i održavanja odnosa dominacije [...]. [...] odnos odraslih i djeteta odnos je moći. Kritička lingvistika istražuje načine na koje se ideologije kodiraju u jezičnom izrazu. Jezik, primjerice u leksičkim i sintaktičkim izborima nekoga pisca u svrhu opisa događaja, likova i njihovih odnosa, može pomoći u stvaranju i održavanju uvjerenja, vrijednosti i odnosa moći.

Dakle, studij jezika upozorava na ideologiju u okviru odnosa jezika, teksta i djeteta, ali iako dječja književnost nije sluškinja ni pomoćnica pedagogije u bilo kojem smislu, jasno je da ipak pridonosi odgoju (Crnković i Težak: 2002: 8). Upravo kroz balans moguće ideologije, ali i odgoja te niza mnogih drugih pozitivnih i dobrih karakteristika etike, moguće je danas razumjeti važnost izučavanja dječje književnosti iz perspektive etičke kritike u književnosti. Naime, etika itekako pronalazi svoje mjesto u dječjoj književnosti, a to ne znači da je dominantnija po „dobru ili zlu“ u bilo kojem smislu u odnosu na tu književnost, a upravo spoj etike i književnosti itekako može doprinijeti i odgoju i etičkom razvijanju dječje osobnosti, što se ne smije, osobito kod djece, zanemarivati. S druge je strane potrebno obratiti pozornost i na njezinu zlorabu u ideološkom smislu ili u bilo kojem strogo nametanju mišljenja. Isto vrijedi i za mnoge druge znanstvene discipline i oblasti poput pedagogije, sociologije, psihologije itd. Sve one u spoju s književnošću itekako pronalaze važno mjesto koje se nikako ne može ignorirati, a što nipošto ne znači da je književnost njihova „pomoćnica“ ili „sluškinja“.

Drugo bitno pitanje koje se postavlja odnos je etičkoga i estetskoga u književnosti općenito, pa i u dječjoj književnosti, posebice ako se sagledaju sve ranije i aktualne, mnogobrojne rasprave o ulozi ili izostanku uloge i naravi veze između etike i književnosti. Pitanje odnosa etike i estetike u umjetnosti općenito, pa samim tim i u književnosti, također nije novijega datuma te i u najnovije vrijeme ostaje predmet brojnih opraćenih rasprava o najintragantnijim problemima u estetici i filozofiji umjetnosti jer je odnos između umjetnosti i morala do danas ostao složen i nerazriješen. Austrijski filozof Ludwig Wittgenstein tvrdio je da su etika i estetika jedno, dok većina suvremenih autora u oblastima etike i estetike smatra da je ta tvrdnja preopćenita da bi se mogla ocijeniti istinitom ili lažnom. Etička kritika ima odgovornu „zadaću“ razjašnjavanja etičkoga sadržaja umjetnosti, karaktera i održivosti naših etičkih odgovora na njih i prirode moralne koristi koju pruža ozbiljno bavljenje književnošću, vizualnom umjetnošću ili glazbom (Hagberg 2008: 11). Joshua Landy piše (2008: 71):

Dobra literatura, ukratko, jednostavno nam ne ostavlja nikakav drugi izbor nego da nas učini boljima. Loša literatura, s druge strane – a to je uočljiva asimetrija u moralističkoj poziciji – nema na nas ni najmanjega utjecaja. [Naglašeno u izvorniku].

Također napominje (bilj 27: 85–86):

[...] Gregory Currie tvrdi da simulacija posredstvom fikcije može imati dva učinka na naš moralni stav: „projiciram li se u život drugoga ima potencijalno dvostruku funkciju jer mi govori o mentalnom životu te osobe, ali i o mojem mogućem budućem smjeru djelovanja; što god učinio, moram se pobrinuti da stvari ne ispadnu tako i za mene. To su dvije potencijalne funkcije zamišljene projekcije. Obje imaju moralno značenje. U empatiji s drugima dijelim njihova mentalna stanja, što snažno pojačava moju sklonost k uzimanju njihovih interesa u obzir. [...]“

Zašto bi se etički sloj bilo kojega književnoga djela promatrao u kontekstu obveznoga estetskoga nedostatka? Jasno je da bilo koje književno djelo ponajprije mora biti umjetničko djelo, bez obzira na žanrovski okvir ili uzrast kojem je namijenjeno te sadrži li elemente etike, sociologije, pedagogije ili psihologije. Slična je situacija i s rubnim književnim žanrovima. Dugo je vremena trebalo da „rubni žanrovi“, kao npr. putopis, budu štogod drukčije promatrani i interpretirani. Ključ za njihovu novu, drukčiju i smisleniju interpretaciju, paradoksalno na prvi pogled, ponovno će biti upravo njihov „granični“ karakter, ali potpuno drukčije promatran. Put prema takvoj novoj interpretaciji svakako se omogućuje bitno drukčijom interpretacijom svega onoga što je predstavljalo izučavanje prozних tekstova i općenito književnosti te njihovih novih mogućnosti. Upravo tekstovi poput „Ima li književnih i neknjiževnih tekstova“ (Katičić 1998) dali su ogroman doprinos takvu, posve drukčijem shvaćanju općenito književnosti, u svim njezinim žanrovima i korpusima, na primjer (Katičić 1998: 119):

Tvrđnja da se isti tekst u načelu uvijek može čitati, odnosno slušati, i kao književan i kao neknjiževan rješava sve teškoće koje se javljaju oko tekstova kojima se mora priznati status prijelaznih oblika, dok god se misli da se književni i neknjiževni tekstovi razlikuju po prirodi jezičnih postava što se u njima ostvaruju. To su većinom povijesni, filozofski i vjerski tekstovi te razni oblici eseja, putopisa i reportaža. Sve te teškoće nestaju kao čarobnim štapićem ako prihvatimo da književna ili neknjiževna priroda jezičnih postava ne zavisi od njih samih, nego od toga kako se ostvaruje njihov sadržaj.

Svakako da je teorija književnosti, a posebice teorija proze, posve drukčije pozicionirana u kontekstu post-postmoderne i njezina njegovanja polifoničnosti i hibridnosti književnih oblika, dala neprocjenjiv doprinos novim, u najvećoj mjeri hibridnim interpretacijama „graničnih tekstova“, ali i shvaćanju književnosti uopće te (i) dječje književnosti.

Dakle, etičke komponente, u bilo kojem književnom djelu, nikako ne bi smjele biti vodiljom estetske prosudbe. Isto vrijedi i u suprotnom smjeru. Trebamo li larpurlartističku književnost, koja nema etičke komponente, smatrati manje vrijednom ako bi „književnost, ipak morala imati neku svrhu“? I tu je odgovor jasan – ljepota i bogatstvo književnosti i leži upravo u tom što ona ne dopušta bilo kakve stroge okvire pristupa, uvijek dajući prostora različitim književnim oblikovanjima, jer se kvaliteta jednoga književnoga djela ogleda u mnogo čemu, a ne samo u „angažiranosti“ ili „larpurlartizmu“ ili bilo kojoj drugoj jednostranosti. Naposljetku, kada je riječ i o ideologijama, neki autori upravo usporedbe potpuno različitih ideoloških i neideoloških

stavova, posredstvom potpuno različitih narativa, te čitav niz njihovih interpretacija vide kao ključ etičke vrijednosti u dječjoj književnosti (Nodelman 2017: 8).

U okviru ove teme, nameće nam se cijeli niz multidisciplinarnih pristupa književnosti i njihova odnosa naspram estetskoga. Govori li npr. povijesni roman, koji danas itekako uključuje književnoteorijska znanja o „zbilji“ i fikciji u književnosti, samo zbog svoje „historičnosti“ išta o svojem estetskom karakteru? Zasigurno ne govori, ali zašto smo onda objeručke prihvatili sva znanja, npr. postkolonijalne književne kritike, a etičkoj kritici nikako ne damo dovoljno prostora? Ili zašto nam nije strana bilo koja druga književna kritika koja uključuje odnos s „matičnom znanostima“, kao npr. psihoanalitička kritika s psihologijom? Čini se da jedino odnos između etike i književnosti nije nikada do kraja prihvaćen, iako prati književnost od samoga njezina postanka. Mnoštvo je razloga takvom stanju. Jedan od temeljnih već je spomenut; najjednostavnije rečeno, strah da bi se inzistiranje na etičnosti u književnosti moglo zloupotrijebiti, jer su oduvijek, a posebice u post-postmoderni, granice tradicionalne moralnosti i etičnosti krhke. Postavlja se i pitanje „prava“ na nametanje određenih etičkih norma te „uloge autoriteta“ koji ih u književnosti nameću, tj. na prirodu „iskrenosti ili skrivenih ili otvorenih interesa“ u nametanju takvih norma. Tako nalazimo sljedeće tvrdnje (Beauvais 2015: 27):

Svi odnosi i etičke prosudbe koje okružuju te odnose obilježeni su neodlučnošću, dvosmislenošću, nerješivim napetostima. Uzrok je skandala želja pojedinca da okategorizira druge, kontrolira ono što će oni biti i što će učiniti, da ih zaogrne sigurnom predvidljivošću objekata.

Sve bi navedeno moglo opasno približiti književnost „koja sva mora biti lijepa“ ideologiji, što je nedopustivo, jer tako promatrana, književnost nije više ni pomoćnica ni sluškinja odgoja, nego opasna saveznica različitih ideologija. A ideologija bi, u svojem najširem značenju, podrazumijevala formu u kojoj se dominantna sila legitimira, odomaćujući ili poopćavajući uvjerenja kako bi ih učinila samorazumljivima isključujući druge oblike mišljenja. Govorimo, npr., da je nešto „previše ideološki“ kad se sukobi suzbijaju ili maskiraju da bi favorizirali utvrđenu agendu (García-González 2017: 6), jer u etičkim razmatranjima „dobro“ i „loše“, naročito u svijetu dječje književnosti, ali i u životu, nije lako raspoznati. Naime, diskurs o dječjoj književnosti načelno nije, ne može biti i ne želi biti diktatorski planiratelj budućnosti, kontrolor dječjega uma i podrška normativnosti odraslih (Beauvais 2015: 3). Uloga dječje književnosti može se i ovako izraziti (Mills 2016: 1):

Dječja književnost uvijek je bila sredstvo za prenošenje vrijednosti mladim čitateljima. Vjerojatno je i samo njezino podrijetlo bilo u moralističkom didaktiziranju, u basnama o životinjama i alegorijama osmišljenima da djeci predoče upozoravajuće priče o nagrađivanju dobrog ponašanja i kažnjavaju lošega ponašanja.

Tu je i činjenica da bilo koje dominantno nametanje moralnosti te njezinih pratećih normi, što je ponekad slučaj posebice kod djece, često proizvodi potpuno suprotan učinak, pa ustrajanje na etičnosti, zapravo, u praksi rezultira neetičnošću. O tom upravo

govori knjiga *Okrutna djeca u popularnim tekstovima i kulturama* (Flegel i Parkens 2018), a posebice poglavlje Heather Ladd „Ovaj sport mučenja“: Okrutna djeca i njihove životinje u britanskoj književnosti 1750. – 1800.“, koje govori o kontroli odnosa između životinja i djece kao o „naizgled ostvarivom“ pedagoškom cilju koji zapravo može rezultirati dječjom okrutnošću, jer su pojedini britanski autori dječjih djela krajem 18. i početkom 19. st. upravo previše isticali „nužnost savršenstva djeteta“. Sve se to događalo pod kontrolom racionalnoga odrasloga odgojitelja, a neke su viktorijanske priče nasilje prikazivale kao korisno sredstvo kojim djeca uče pregovarati o sukobu, strukturama moći i etičkim pozicijama u društvu. Međutim, takav diskurs upravo skreće pozornost na način na koji se i ideološki tekstovi u dječjoj književnosti mogu etički reinterpretirati jer dok je u ranijim satiričnim tekstovima „okrutno dijete“ bilo društvena činjenica, kasnije je „okrutno dijete“ postalo prilika za intervenciju (Ladd 2018: 25). I ne samo to, nego i prilika za utvrđivanje pozadine i kompleksnosti svih uzroka koji su, zapravo, i proizveli neprimjereno i okrutno ponašanje kod djece, ali tek kao posljedicu nečega posve drugoga. Osim toga, i samoj su književnosti odavno bliski likovi koji su s jedne strane nametali etičke standarde, a s druge ih strane u književnoj praksi rušili pa se katkada književnost, upravo kroz njih, i sama „odrekla vjere u etiku“.

Clémentine Beauvais piše (2015: 105):

Dvosmislenost je u korijenu etičkih prosudaba, a stoga i odnosa s drugima. Budući da je pojedinac podijeljen među egzistencijalnim napetostima različitih vrsta (od kojih je vrijeme jedna), nemoguće je objektivno razmišljati o odnosima, a stoga ni o etici.

No, u svem ovom provlači se najopasnija imenica „nametanje“, koje nikako nije u skladu s idealom ljudske slobode izbora i mišljenja, i to zato što bi trebala biti pogriješna slika prirode i suštine etike, ali je, nažalost, u praksi, često njezin najgori ishod. U Beauvais nalazimo (108):

Pedagoška je uloga dječje književnosti povijesna; od strogih vjerskih osnova do manje očitih moralnih smjernica, etičke upute uvijek su bile dio dječje književnosti. Kategorizacija djece (i odraslih) prema etičkoj vrijednosti njihovih postupaka i ponašanja uobičajena je strategija u književnosti osamnaestoga i devetnaestoga stoljeća [...].

Mora se priznati da su „etičke upute“ uobičajene i u dječjoj književnosti u južnoslavenskom kontekstu, i to ne kao povijesna pedagoška praksa i „strategija“ književnosti 18. ili 19. stoljeća, nego, čini se, oduvijek. To, pak, nikako ne znači da u toj praksi nema (i) dobrih strana, ako je uopće moguće uopćeno govoriti o tom fenomenu. S druge strane, iako je književnost oduvijek (i uvijek) fikcija, ona progovara i o aktualnoj stvarnosti, jer ma koliko bila fikcionalna, književnost, kao i cjelokupna umjetnost, ipak oblikuje stvarnost. O tom vrlo lijepo, a posve jednostavno, svjedoči i poznata Picassova rečenica iz Izjave *Marijusu de Zayasu* iz 1923. godine „Svi znamo da umjetnost nije istina. Umjetnost je laž koja čini da shvatimo istinu, barem istinu koja nam je dana kako bismo ju razumjeli“ (Picasso 1923: 8).

To znači da jasna veza između etike, ideologije i književnosti neminovno postoji, a da etička kritika upravo ima zadaću objasniti kako ta veza funkcionira u svijetu

književnosti i umjetnosti. Ta se zadaća sastoji u otkrivanju načina na koji je moguće, posredstvom „neistinitosti bliske istine“, objasniti vezu između etike i književnosti, bez ustaljenih predrasuda i o etici, i o dječjoj književnosti, a to je težak zadatak. I sve to ne vrijedi samo u smislu suprotstavljenih mnogobrojnih teza o ulozi ili izostanku uloge etike, već, u određenom smislu, i u vezi s obrazovanjem općenito kao što 1948. u djelu *Ethics of Ambiguity* kaže Simone de Beauvoir: „U odgoju djeteta, kao i u bilo kojem odnosu s drugima, dvosmislenost slobode podrazumijeva provalu nasilja; u određenom je smislu svako obrazovanje neuspjeh“ (navedeno prema Beauvais 2015: 67).

A dječja književnost, najprije u predškolskom odgoju i obrazovanju, ali mnogo više u školskoj nastavi, oduvijek, pa i danas, dobiva na važnosti upravo i kroz etičku kritiku, jer njezina veza s interpretacijom i analizom književnih djela stalno i oduvijek uključuje (i) etičke komponente. Ponajprije u obitelji, ali i u vrtićima, školama i drugdje, mora se raspravljati o etičkim, sociološkim i drugim značenjskim slojevima teksta, o ulozi književnosti u društvu, njezinu utjecaju ili izostanku utjecaja na pojedinca i aktualne društvene promjene i sl. Sve to nikako ne uvjetuje niti umanjuje ni značaj ni ulogu estetske prirode književnosti, niti, konkretno u školama, umanjuje (ni) estetsku komponentu odgoja. Beauvais piše (2015: 72):

Slično tomu, u dječjoj književnosti didaktička namjera povezana je s tradicionalnim vjerskim i doktrinarnim obrazovanjem. Ali, kako tvrdi Lisa Sainsbury (2013), moderna i suvremena dječja književnost, ma koliko usmjerena na dijete, ne bježi od prenošenja etičkih „poruka“; još je uvijek znatna obrazovna misija u dječjoj knjizi.

Etička pitanja u dječjoj književnosti bi, dakle, podrazumijevala širok spektar vrijednosti koje informiraju čitatelja u kontekstu moralnih kodova. Već je spomenuto da sve to uključuje i zabrinutost zbog nemogućnosti preciziranja što je u osnovi dobro, a što loše u životu, pa i u književnosti. Koja su to pravila, kako ih barem približno prepoznati i definirati te kako, ta pravila i do koje mjere, bez gruboga nametanja i uz puno poštivanje dječje osobnosti i individualnosti, trebaju, ali i moraju upravljati dječjim izborima i odlukama. Svako područje etike također uključuje i politikom bremenita pitanja o tom kako bi se trebalo živjeti zajedno te kako strukturirati ljudsko društvo: Što je pravedno? Što je ispravno? Koje bi se institucije trebale uspostaviti da bismo stvorili prosvjetljeniji i inkluzivniji svijet (Mills 2016: 1)? Postoji li čak i njezina izrazita politička moć? Torsten Janson napominje: „Dječja književnost igra važnu ulogu u procesima političke socijalizacije bliskoistočnih država (koje se bitno međusobno razlikuju, na primjer, Libanon, Sirija, Iran i Egipat)“ (2017: 131).

Koji su to načini i metode kojima dječja književnost pokušava djeci prenijeti vrijednosti, motivirati ih da poštuju moralna pravila i postaju osobe koje će, u tom izrazito složenu procesu, kreirati bolji svijet? I kako njegovati i ne zanemarivati dječji svijet emocija, ali bez istodobnoga nametanja ideologije? Martha C. Nussbaum nudi teoriju emocija koju bi trebala pretpostaviti svaka etička teorija. Ona smatra da su emocije na određeni način, bez i na kraju riječi percepcije i uvjerenja, one nam daju informacije o ljudima i opažaje vrijednosti koje razum ne daje, i zato su one nužne u odlučivanju (navedeno prema Ćurković Nimac 2012: 11).

Iako postoji niz filozofa i književnih kritičara koji nisu zagovornici stava da etička kritika i etika uopće imaju ikakva smisla ili bitnu ulogu u književnosti, pa i u dječjoj književnosti i književnosti za mlade, novija praksa, posebno na angloameričkom govornom području, pokazuje potpuno suprotno. To se najviše odražava u kontekstu reinterpretacije ustaljenih „etičkih agendi“ u dječjoj književnosti kao i u smislu i važnosti otkrivanja njihovih pozadina, što opet potpada pod etičku zadaću. Dakle, s velikom se sigurnošću može reći da etička kritika u filozofiji, ali i u dječjoj književnosti, doživljava procvat u neposrednoj suvremenosti, ponajprije tamo gdje se etičke tekstne preokupacije vezuju uz suvremene književne teorije poput postfeminizma, poststrukturalizma i sl. Iznimno je važno napomenuti da, nažalost, i neki noviji radovi često sadrže sva sredstva za otkrivanje ideologija u dječjoj književnosti, ali i da istodobno upadaju u zamku svega onoga što je tražilo reinterpretaciju ustaljenih mišljenja o tom „što je etika“, samo na drukčiji način. Janson piše (2017: 129):

Kako se mogao sačuvati muslimanski vjerski identitet u kulturnom kontekstu koji se u najboljem slučaju doživljava kršćanskim, a u najgorem, određuje sekularizmom, nemoralom i kulturnim propadanjem? Naročito su djeca bila izložena većinskim normama kroz sekularno javno obrazovanje, kulturnu potrošnju i odnose s vršnjacima [...]. U tom kontekstu, male, ali marljive organizacije poput Islamske fondacije prepoznale su potrebu za obnavljanjem metodologije u vjerskoj socijalizaciji, a dječja književnost postala je ključna strategija u realizaciji toga cilja.

U kontekstu te zamke možda se može spomenuti i prethodno citirani dio teksta „Vizualno uprizorenje vrline u islamskoj dječjoj književnosti: disciplina i zadovoljstvo“ autora Torstena Jansona u knjizi *More Words about Pictures* (Nodelman i dr. 2017), kao i sljedeći (Janson 2017: 145):

[...] Islamska dječja književnost i dalje je obilježena partikularizmom i nedostatkom samopouzdanja u rješavanju (onoga što se smatra) kontroverznim pitanjima. I dalje ostaje autoritativna u otvorenom prenošenju vjerskih i etičkih normi i discipline djeci (i roditeljima) koji čitaju.

Već je bilo govora o mnogobrojnosti tekstova koji se suprotstavljaju klasičnoj ustaljenoj interpretaciji uloge ili izostanka uloge etike u dječjoj književnosti, a navedena je knjiga odličan primjer da se dobra nova interpretacija, koja je trebala skrenuti pozornost na to da „ono dobro, u dječjoj književnosti, zapravo nije dobro“, u toj reinterpretaciji opet pretvorila u ideologiju, možda i goru od one klasične kojoj se suprotstavlja, jer kategorizacija islamske dječje književnosti kao „jednodimenzionalno didaktične“ zasigurno je zabrinjavajuća jer je riječ, prije svega, o nepreglednom korpusu u okviru kojega je iznimno teško donositi bilo kakve opće sudove. U ovom konkretnom slučaju, želja za reinterpretacijom islamske dječje književnosti, uz mnoge (i) odlične strane teksta, poprimila je i elemente diskursa islamofobije i slaboga interkulturalnoga i vjerskoga razumijevanja, i to baš u kontekstu moći zapadne kulture i samo zapadnoga sustava vrijednosti. A već je spomenuto koliko kritički interes za ideologiju u dječjoj književnosti najviše zanimaju upravo odnosi moći, autoriteta i kontrole mišljenja. Janson napominje (2017: 143):



Dom je organiziran i prikazan kao prvenstveno žensko područje koje se okreće oko brižne hraniteljice, blage i duboko pobožne Majke. Ženski likovi prikazani su s maramama čak i kada su kod kuće. Odrasli muški likovi gotovo su potpuno odsutni iz toga područja.

Detaljniji uvid u navedeni citat otvara jasna pitanja o etičkoj reinterpetaciji, ali ta interpretacija upada u još gore zamke nepoznavanja i nerazumijevanja druge kulture, prava na razliku, prava na drukčije običaje, drukčiju viziju intime i samozatajnosti, pa i u svijetu dječje književnosti. S druge strane, zasigurno je činjenica da i u islamskoj književnosti, kao i u kršćanskoj, židovskoj i sl., postoje mnogi diskursi koji traže reinterpetaciju te da neki religijski korpusi dječje književnosti općenito sadrže mnoge teme, u najmanju ruku vrijedne ozbiljne dotematizacije odraslih, a koje ne treba nužno vezivati uz religijske norme, nego uz patrijarhalne, ustaljene i odveć poznate obrasce mišljenja i ponašanja. I sve se to odvija kroz diskurse o kontroli i moći, ali i kroz uzimanje u obzir općega ugođaja i vremena nastajanja tih diskursa. Ovdje se ponajprije misli na teme i motive žrtvovanja, kažnjavanja i ubijanja djece u nekim religijskim korpusima dječje književnosti, osjećaje krivnje zbog neispunjavanja religijskih normi, mizogenu i jednostranu ulogu žene kao majke i supruge. Uz te, prisutne su također teme i motivi superiornosti jedne religije u odnosu na druge, nejasna odnosa fikcije i faksije u takvim diskursima i nemogućnost interpretiranja njihove uvijek prisutne simbolike, kao i prevelika očekivanja oko odgovornosti i zrelosti djece, jer je punoljetnost u takvim diskursima drukčije viđena od toga kako ju danas vidimo i razumijemo itsl.

S druge strane, neki od religijskih korpusa dječje književnosti zaslužuju i pohvalu i divljenje, posebice u kontekstu njegovanja etike vrlina, koje podrazumijevaju osjećaj za duhovnost, istinu i pravdu, poštivanje hijerarhije u društvu, zajednici i obitelji, njegovanje obiteljskih i ljudskih odnosa uopće, naročito prijateljstva, vjeru u ideale i istinske nematerijalne vrijednosti itd. Sve nam navedeno govori da je iznimno teško uopćeno govoriti o fenomenu etike u dječjoj književnosti, bez preciziranja jasnih književnih djela te da crno-bijelo poimanje etičkih polazišta jednostavno ne može biti objektivno mišljenje, kako u životu, tako i u književnosti.

Uvođenje etičke kritike u proučavanje dječje književnosti nudi novi uvid u proučavanje dječje književnosti kao takve. To se posebno odnosi na razumijevanje nekih važnih pojava poput ideologije „odgoja“ i sl., pri čem se ispostavlja da je dječja književnost znatno složeniji i ozbiljniji književni korpus negoli se to obično misli. Naravno, s obzirom na izrazitu složenost etičkih pitanja, a onda i očitu složenost dječje književnosti, etička kritika u proučavanju dječje književnosti i sama češće otvara etičke probleme ne nudeći nužno uvijek i rješenja, a što katkada dovodi do toga da se umjesto jednoga, početnoga problema jave i novi, čak nerijetko još složeniji. Pa ipak, usprkos toj kompleksnosti, neupitne su vrijednosti i mogućnosti primjene etičke kritike u proučavanju dječje književnosti, i to baš zato što ona otvara nove, ranije gotovo u potpunosti zanemarene vidove književnoga stvaranja za djecu.

## Popis literature

- Beauvais, Clémentine. 2015. *The Mighty Child: Time and Power in Children's Literature*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Crnković, Milan i Dubravka Težak. 2002. *Povijest hrvatske dječje književnosti*. Zagreb: Znanje.
- Ćurković Nimac, Jasna. 2012. Etička kritika u književnosti: Rasprava između R. Posnera i M. C. Nussbaum o javnoj ulozi književnosti. *Filozofska istraživanja* 32 (126/2): 327–342.
- Flegel, Monica i Christopher Parkes, ur. 2018. *Cruel Children in Popular Texts and Cultures*. Cham: Palgrave Macmillan.
- García-González, Macarena. 2017. *Origin Narratives: The Stories We Tell Children About Immigration and International Adoption*. New York/Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.
- Hagberg, Garry L. 2008. *Art and Ethical Criticism*. Malden: Blackwell Publishing.
- Janson, Torsten. 2017. Visual Staging of Virtue in Islamic Children's Literature: Discipline and Pleasure. U: *More Words about Pictures: Current Research on Picturebooks and Visual/Verbal Texts for Young People*, ur. Perry Nodelman, Naomi Hamer and Mavis Reimer, 127–154. New York /Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.
- Katičić, Radoslav. 1998. Književnost i jezik: Ima li književnih i neknjiževnih tekstova? U: *Uvod u književnost*, ur. Zdenko Škreb i Ante Stamać, 119–121. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Kordić, Radoman. 2011. *Etika književnosti*. Beograd: Službeni glasnik.
- Ladd, Heather. 2018. "This Sport of Tormenting": Cruel Children and Their Animals in British Literature, 1750–1800. U: *Cruel Children in Popular Texts and Cultures*, ur. Monica Flegel i Christopher Parkes, 17–40. Cham: Palgrave Macmillan.
- Landy, Joshua. 2008. A Nation of Madame Bovarys: On the Possibility and Desirability of Moral Improvement through Fiction. U: *Art and Ethical Criticism*, ur. Garry L. Hagberg, 63–94. Malden: Blackwell Publishing.
- Mills, Claudia. 2016. *Ethics and Children's Literature*. Milton Park, Abingdon, Oxon / New York: Routledge.
- Nodelman, Perry. 2017. *Alternating Narratives in Fiction for Young Readers: Twice Upon a Time*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Nodelman, Perry, Naomi Hamer i Mavis Reimer, ur. 2017. *More Words about Pictures: Current Research on Picturebooks and Visual/Verbal Texts for Young People*. New York / Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.
- Picasso, Pablo. 1926. Statement to Marius de Zayas, Picasso Speaks. *The Arts*. May 1923. Reprinted in Alfred Barr. 1974. *Picasso*, 270–271. New York: Museum of Modern Art.
- Puurtinen, Tiina. 1998. Syntax, Readability and Ideology in Children's Literature. *Journal des traducteurs / Meta: Translators' Journal* 43 (4): 524–533.
- West, Kristina. 2020. *Louisa May Alcott and the Textual Child: A Critical Theory Approach*. Cham: Palgrave Macmillan.

## **Mirzana Pašić Kodrić**

University of Sarajevo, Pedagogical Faculty, Bosnia and Herzegovina

### **Ethics, Aesthetics and Ideology in Children's Literature**

It seems that the academic community is not interested in any branch of philosophy more than in ethics, the philosophy of morality. With the more pronounced questions of 21<sup>st</sup> century culture, the question of human action precisely in the context of the creation of “good or evil” is now becoming a burning issue, leading to contradictory scientific analyses and interpretations. We constantly discuss the ethics or lack of ethics in the world around us, too often only superficially understanding or experiencing this concept. In art and literature, it is the development of contemporary literary theories that contributes to the more intensive development of ethical criticism and to interdisciplinary links between philosophy and literary science. This paper, through various critical approaches, discusses the role of ethics and ethical criticism, aesthetics and ideology in children's literature and critically analyses the positive and negative aspects of these phenomena.

**Keywords:** ethics, ethical criticism, aesthetics, ideology, children's literature